

תמוז התשע"ג

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

להפטר שבת חזון**לפרשת דברים (על פי שיעור של הרב אלחנן סמט)****1. ישעיהו א'**

א חזון ישעיהו בן-אמוץ אשר חזה על-יהודה וירושלם בימי עזיהו יותם אחז יחזקיהו מלכי יהודה. ב שמעו שמים והאזיני ארץ כי יהוה דבר בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי. ג ידע שור קנהו וחמור אבוס בעליו ישאל לא ידע עמי לא התבונן. ד הוי גוי חטא עם כבד עון זרע מרעים בנים משחיתים עזבו את-יהוה נאצו את-קדוש ישאל נזרו אחור. ה על מה תפנו עוד תוסיפו סרה כל-ראש לחלי וכל-לבב דני. ו מפף-רגל ועד-ראש אין-בו מתם פצע וחבורה ומכה טריה לא-זרו ולא חבשו ולא רככה בשמן. ז ארצכם שממה עריכם שרפות אש אדמתכם לנגדכם זרים אכלים אתה ושממה פמהפכת זרים. ח ונותרה בת-ציון כסכה בכרם כמלונה במקשה פעיר נצורה. ט לולי יהוה צבאות הותיר לנו שריד כמעט כסדם היינו לעמרה דמינו.

י שמעו דבר-יהוה קציני סדם האזינו תורת אלהינו עם עמרה. יא למה-לי רב-זבחיכם יאמר יהוה שבעת עלות אילים וחלב מריאים ודם פרים וכבשים ועתודים לא חפצתי. יב כי תבאו לראות פני מי-בקש זאת מידכם רמס חצרי. יג לא תוסיפו הביא מנחת-שוא קטרת תועבה היא לי חדש ושבבת קרא מקרא לא-אוכל און ועצרה. יד חדשיכם ומועדיכם שנה נפשי היו עלי לטרח נלאיתי נשא. טו ובפרשכם פפיכם אעלים עיני מכם גם כי-תרכבו תפלה אינני שמע ידיכם דמים מלאו. טז רחצו הזכו הסירו רע מעלליכם מנגד עיני חדלו הרע. יז למדו היטב דרשו משפט אשרו חמוץ שפטו תום ריבו אלמנה. [ס יח לכו-נא ונכחה יאמר יהוה אם-יהיו חטאיכם פשנים פשלג ילבינו אם-יאדימו כתולע כצמר יהיו. יט אם-תאבו ושמעתיכם טוב הארץ תאכלו. כ ואם-תמאנו ומרייתם חרב תאכלו כי פי יהוה דבר.

בשבת זו קוראים מרבית עדות ישראל (האשכנזים, הספרדים, התימנים והאיטלקים) את ההפטר השלישית מ"תלתא דפורענותא", שהיא הנבואה הפותחת את ספר ישעיה (א' א) "חזון ישעיהו בן אמוץ", ומסיימים בפסוק כ"ז, שהוא מנהג הפסיקתא – המנהג הארץ ישראלי. (כן מופיע אף ברשימותיהם של ה"רוקח" ואבודרהם.)

על פי דברי ר' שלמה בר נתן והרמב"ם מפטירים בפרשת דברים ב"ואלה הדברים אשר דבר ה' אל ישראל" (ירמיה ל' ד-כב) הדומה לתחילת ספר דברים. אולם, אף שהרמב"ם פוסק להלכה את מנהג הבבלי, הוא מציין כי כבר פשט המנהג להפטיר כמנהג הארץ ישראלי. כלומר למרות שנראה מפסקו שהוא סובר שיש להפטיר כמנהג בבלי, הוא מודע לכך פשט מנהג אחר בקרב העם, ואין הוא מתנגד אליו. לדעת הרמב"ם (וכן מפטירים התימנים הנוהגים כמנהג הבלדי) אין מפטירים הפטרה זו אף אלו המפטירים כמנהג הפסיקתא. לשיטתו, מתחלקת הפטרת "חזון ישעיהו" לשבת השנייה ולשבת השלישית שקודם תשעה באב (כפי שבמנהג הנפוץ נקראים קטעים רצופים מפתיחת ספר ירמיהו בשבת הראשונה ובשבת השנייה של "תלתא דפורענותא"). "האשכול" מציין כי בשתי הפרשות הראשונות שקודם תשעה באב מפטירים כמנהג הנפוץ, אולם בשבת הסמוכה לתשעה באב מפטירים בישעיה (א' כא) "איכה היתה לזונה" ומסיימים בפרק ב'. סידור רב סעדיה גאון מביא כי יש המפטירים בירמיה (נ"ב א) "בן עשרים ואחת שנה צדקיהו במלכו" הכולל את תיאור החורבן, ומחזור רומניא מציין להפטיר בירמיה (ב ד) "שמעו דבר ה'" אותה מפטירים לרוב המנהגים כהפטר השבת השנייה של "תלתא דפורענותא". קהילות גירבה וטריפולי, נוהגות להפטיר בישעיה (כ"ב א) "משא גיא חזיון" המופיע כהפטר השבת השנייה של הפטרות הפורענות בסידורו של ר' שלמה בר נתן.

קריה נאמנה", ירמיה אמר (איכה א א) "איכה ישבה בדד".

אמר רבי לוי: משל למטרונה (גבירה) אחת שהיו לה שלושה שושבינין, אחד ראה אותה בשלוותה ואחד ראה אותה בפחזותה ואחד ראה אותה בניולה. משה ראה אותה בשלוותה, אמר: "איכה אשא לבדי", ישעיה שראה אותה בפחזותה, אמר: "איכה היתה לזונה", ירמיה ראה אותה בניולה, אמר: "איכה ישבה בדד".

ונשאלת השאלה מה בא המדרש לומר, בהשוואה שהוא עושה בין דברי משה, ישעיה וירמיה?

המדרש מצביע על מילת התמיהה-התלונה "איכה" בפיו של משה בפרשת דברים: "איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם?" (דברים א' יב); שחוזרת כתלונה-קינה בהפטרה (ישעיהו א' כא): "איכה היתה לזונה קריה נאמנה", וחוזרת בשלישית בפתיחת מגילת איכה, שנהוג לקרוא בתשעה באב: "איכה ישבה בדד, העיר רבתי עם, היתה כאלמנה" (איכה א' א). בצורה הפשוטה יש כאן כעין קישור בדרך של "מידה כנגד מידה": "איכה" גורמת ל"איכה". כיוון שהייתה כזונה, אחריתה להיות כאלמנה, אשר "כל רעיה בגדו בה, היו לה לאיבים" (איכה א' ב). את זאת מבטא המדרש בהבדל שבין ראייתו של ישעיה, הרואה את ישראל בפחזותה, ראייתו של ירמיה הרואה את מצבם של ישראל ומקשה כיצד נהייתה העיר המכובדת למקום שמים היושב בדד, וראייתו של משה, הרואה את העם במדבר. משה, איננו מתאר ניבול או פחזות, אולם רואה בעם את פגם היחסים בין איש לרעהו "איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם". אמנם אין אלו החטאים אשר מתאר ישעיה, אולם כבר עתה ניתן לראות כי ביחסים העכורים בין איש לרעהו, בסכסוכים הרבים ובריבים הקיימים בעם, הולך העם ויוצר את קלקולו.

ראוי לציין שגם ההפטרה מתארת תמונת חורבן ועזובה של בת ציון, אשר נותרה "שממה כמהפכת זרים", ורק השריד שנותר מבדיל בין גורלה של ציון לזה של סדום ועמורה (יש' א: ט). על תלונה זו בא המענה: את אשר קרה אתכם אתם משמיעים, ואת אשר עשיתם אינכם משמיעים! הרי אתם עצמכם הנכם "קציני סדום.. עם עמורה" (פס' י). וכאן משמיע הנביא את דבר ה' על סולם הערכים הנכון: אתם מתהדרים בזבחים ובקיום שבתות ומועדים – למה לי רוב זבחיכם? הנביא מאשים את העם בעיוות משפט וצדק, ואף אינו נמנע מלשון בוטה ביותר: איכה היתה לזונה (זו שהייתה בעבר) קריה נאמנה, מלאתי משפט, צדק ילן בה?!"

כא איכה היתה לזונה קריה נאמנה מלאתי משפט צדק ילן בה ועתה מרצחים. כב פספך היה לסיגים סבאך מהול במים. כג שרין סוררים וחברי נגבים פלו אהב שחד ורדף שלמנים יתום לא ישפטו וריב אלמנה לא-יבוא אליהם. {ס} כד לכן נאם האדון יהוה צבאות אביר ישאאל הוי אנחם מצרי ואנקמה מאויבי. כה ואשיבה ידי עליך ואצרוף פבר סיגין ואסירה פל-בדילין. כו ואשיבה שפטין פבראשנה ויעצין פבתחלה אחרי-כן יקרא לך עיר הצדק קריה נאמנה. כז ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה .

אחד המקורות למנהג לקרוא את "חזון ישעיהו" כהפטרה, מבוסס על כך שהפטרה אנו קוראים "איכה היתה לזונה קריה נאמנה", ובפרשת השבוע דברים אנו קוראים:

2. דברים א' י"ב

"איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם"

כמו כן גם במגילת איכה שאותה נקרא בתשעה באב (החל תמיד בשבוע שלאחר פרשת דברים) אנו קוראים:

3. מגילת איכה

"איכה ישבה בדד... אין לה מנחם מכל אוהביה, כל רעיה בגדו בה".

וראוי לשים לב שמלבד המילה איכה, גם לתחושת הבדידות הקשה שמבטא משה, "לבדי", יש הד בקינה שבמגילת איכה.

מלבד הזיקה הלשונית בין הפרשה, ההפטרה ומגילת איכה, קיים גם קשר ענייני הדוק בין פרשת "דברים" לעניין תשעה באב. בתחילת הפרשה חוזר משה ומתאר את חטא המרגלים שבעקבותיו נגזר על דור המדבר שלא להיכנס לארץ. לפי המסורת, היה זה בליל תשעה באב (ראה תענית כט, ע"א). וכך מסופר ב:

4. במדבר י"ד א-ד:

"ויבכו העם בלילה ההוא. ... לו מתנו בארץ מצרים, או במדבר הזה לו מתנו, ולמה ה' מביא אתנו אל הארץ הזאת לנפל בחרב" וגו'.

וחז"ל אומרים שמכיוון שהעם בכו בכייה של חינום ולכן נקבע ליל זה להיות בו בכייה לדורות. המשנה בתענית (ד), מונה חמישה דברים רעים שאירעו ביום זה, וביניהם חורבן ירושלים, שעליו אומר המקוץ (איכה א: ב) "בכו תבכה בלילה".

חז"ל דורשים

5. במדבר איכה רבה א, א ד"ה "איכה ישבה":

"שלושה נביאים ניבאו בלשון איכה, ואלו הם: משה, ישעיה וירמיה. משה אמר (דברים א יב) "איכה אשא לבדי", ישעיה אמר (ישעיה א כא) "איכה היתה לזונה

הנביא גם מאשים את המנהיגים גם בנטילת שוחד ורדיפת שלמונים. אנו נזכרים בסיפוריהם של בעלי האגדה על דרכי החיים והמשפט של סדום ועמורה ובתיאורים הסטיריים של מערכת משפט מעוותת, אשר דבר אין לה עם עשיית צדק. דומה שחברה מתנהלת על ידי "קציני סדום" רק אם היא עצמה "עם עמורה". אנו חוזרים וקוראים את ההשוואה הזאת בין ישראל, התנהגותו וגורלו ובין סדום גם בקינות (איכה ד:ו).

9. הרב אלחנן סמט מציע, על פי נחמה ליבוביץ זצ"ל, לנתח את מבנה הפסקה בפסוקים כא-כז כמבנה

כיאסטי :

1. איכה הייתה לזונה קריה נאמנה
2. מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים
3. כספך היה לסיגים, סבאך מהול במים
4. שריך סוררים וחברי גנבים, כלו אהב שוחד ורדף שלמונים, יתום לא ישפוטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם
5. לכן נאום האדון ה' צב-ות אביר ישראל:

4. הוא אנחם מצרי ואנקמה מאויבי.

3. ואשיבה ידי עליך, ואצרף כבר סיגך, ואסירה כל בדיליך

2. ואשיבה שפטיך כבראשונה ויעציך כבתחילה,

1. אחרי כן יקרא לך עיר הצדק קריה נאמנה .

ציון במשפט תפדה, ושביה בצדקה.

קל לראות שהופעת ה' הינה הציר המרכזי בנבואה, הבא כתגובה לדברים הנאמרים קודם לכן. ומסבירה נחמה ליבוביץ שהמילה לכן מבדילה בין השחיתות המתוארת בשלשת הפסוקים הראשונים (כא-כג) ובין שלשת הפסוקים המתארים את התיקון (כה-כז). מצבם של ישראל חוזר לתיקונו באמצעות עונש והחזרת המצב לקדמותו, דבר המסומל בהזכרתה הכפולה של המילה "ואשיבה". בתחילה, משמעותה של הזכרת המילה "ואשיבה" הינה הבאת עונש בהכבדת היד על העם, "ואשיבה ידי עליך", וכן מובן דבר זה מהמשך הפסוק, בו מעביר הצורף את הכסף באש ומנקהו. אולם, הזכרתה השנייה של המילה "ואשיבה" באה במשמעות חיובית "ואשיבה שפטיך כבראשונה ויעציך כבתחילה", שם שבא הדבר לידי ביטוי בתפילה, בברכה "השיבה שופטיו כבראשונה".

טענתו של הנביא הינה הן כנגד מנהיגי העם, הם שריו המדכאים אותו (פסוק כג), והן כנגד החברה כולה (פסוק כב), ויש לאמר שאין לנתק את התנהגות המנהיגים ממצב האומה ולהפך.

עניין זה של עשיית משפט וצדק, והצורך בהקמת מערכת משפטית שתפעל על פי ראייתה המוסרית של תורת ישראל, מופיע כבר בנאום הראשון של משה בפרשת "דברים". משה מקים מערכת משפט ומנחה את השופטים בקפדנות

6. דברים א' טז-יז:

"שמע בין אחיכם ושפטתם צדק... לא תכירו פנים במשפט; כקטן כגדל תשמעון".

שהרי בעצם קיומה של מערכת בתי משפט אין ערובה לעשיית צדק. בביטוי "כקטן כגדל תשמעון" רואים חכמינו גם את העיקרון של "דין (תביעה משפטית של) פרוטה כדין מאה (זוז)"; זאת כנגד גישה של "בזבז זמנו של בית המשפט". חז"ל אומרים, שאפילו אמר השופט לבעל הדין: המתן עד שאשתה כוסי – הרי זה עינוי דין. לעומת זאת בהפטרה מתוארת מציאות הפוכה לזו שציווה משה עליה. התורה רואה את המשפט כביצוע של הצדק, וכך מתוארת ציון של ימי העבר: "מלאתי משפט, צדק ילין בה". לעומת זאת, את ציון של ימיו, המנוהלת בידי "קציני סדום", מתאר הנביא כך: "יתום לא ישפטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם". כלומר, קיימת מערכת משפט פורמלית, אבל היא אינה משרתת את החלשים; החזקים ובעלי היכולת מצליחים בנקל לקבל סעד משפטי, ואילו החלשים – להם מייעצים לוותר, להתפשר, כי עד שיתברר משפטם יעברו שנים.

7. חז"ל בפסיקתא דרב כהנא איכה מבארים את הפסוק

באופן הבא::

ר' יוחנן אומר: בראשונה היה אדם עולה לירושלים לדון עם חברו, והיה הדיין אומר לו: "בקע לי שני בקעיות של עצים!", "מלא לי שתי חביות מים!", והיו יציאותיו כלין (כלה כל ממונו שהביא עמו להוצאות הדרך), והיה יוצא משם בפחי נפש והיתה אלמנה פוגעת בו ואומרת: "מה נעשה בדינך?" והוא אומר לה "כלו יציאותי ולא העליתי כלום!" והיתה אומרת: "ומה אם זה שהוא איש – לא הועיל בכלום, אני שאני אלמנה על אחת מה וכמה!" לקיים מה שנאמר: "יתום לא ישפוטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם".

כלומר כיוון שרואה אלמנה ש"יתום לא ישפוטו", ממילא "ריב אלמנה לא יבוא אליהם", כלומר האלמנה כלל לא תפנה אל בית המשפט. כך גם מפרש

8. רש"י (ע"פ פסיקתא)

שהאלמנה באה לצעוק והיתום יוצא וזו פוגעת בו ושואלתו: "מה הועלת בצעקתך לפני השופט?", והוא אומר: "כל היום יגעתי לו במלאכה וסופי לא הועלתי" וזו חוזרת לאחוריה ואומרת: "ומה זה שהוא איש – לא הועיל, אני לא כל שכן!". הו "יתום לא ישפוטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם" כלל.

בחברות עם הפושעים ובעשיית יד אחת עם. על פי פירוש זה הביטוי "חברי גנבים" מתפרש כסמיכות. ניתן לפרש את הביטוי גם כהאשמת המנהיגים בהיותם קבוצות גנבים, על פי פירוש זה הביטוי "חברי גנבים" מתפרש כ"חבר גנבים". כלומר, עיקר תוכחתו של ישעיה הינה על כך שהמנהיגים מקבלים שוחד מן הגנבים, מעלימים עין ממעשיהם, ובכך עושים הם עוול ליתום ולא למנה. על כן, מחייב התיקון את ענישת השרים הסוררים, בהם תלוי המצב החברתי הירוד. לאחר מכן מקבלת החברה כולה את עונשה, וכך ניתן אף להשיב את המצב לקדמותו, בו תהיה ירושלים "עיר הצדק קריה נאמנה".

ההפטרה מסיימת "ציון במשפט תפדה, ושביה בצדקה". ונחלקו הפרשנים מי הם הנפדים ונשבים:

רש"י: "ד"ה במשפט תפדה: ע"י שיהיו בה עושי משפט תפדה מעונותיה.

ד"ה ושביה: עושי תשובה שבתוכה.

כלומר בזכות השבים ועושי המשפט תפדה כלל ירושלים. לעומת זאת ראב"ע מסביר שרק אלו שיעשו תשובה הם שיפדו.

ראב"ע: ד"ה ציון: בעבור המשפט תפדה מיד סנחריב.

ד"ה ושביה: יפדו הם שעשו תשובה.

רד"ק: ד"ה ציון במשפט: שיעשו ישראל תפדה, כלומר: יפדו הם וישבו לה. ובצדקה שיעשו, ישבו לה הגולים ממנה וזהו "ושביה בצדקה".

שד"ל: ד"ה ציון במשפט תפדה: שרש פדה איננו נאמר על פדיון שבויים בלבד, אלא על הצלה מכל צרה וצוקה.

ד"ה ושביה: כמו ויושביה, כמו (תהילים כ"ג) "ושבתי בבית ה' לארך ימים", שהוא כמו "וישבתי", וכן (ירמיהו מ"ב י') "אם שוב תשובו בארץ הזאת ובניתי אתכם ולא אהרס, שהוא כמו "אם ישוב", וכן (ירמיהו ד' א') "אם תשוב ישראל נאום ה' אלי תשוב", תשוב השני ענינו - תעמוד כאלו כתוב תשב (בצירה), והנה "ישב" ו"שוב", כמו "יטב" ו"טוב", "ינק" ו"נוק"; ולא נכון לפרש "ושביה" ענין תשובה, כי אין טעם... גם אין לפרש "ושביה" - החוזרים מן הגולה, כי...

... והנה הנבואה הזאת נאמרה בימי חזקיה והמכוון בה לבשר מפלת שבנא אשר על הבית, ושמשלתו תינתן לאיש צדיק (אליקים בן חלקיהו), כי אחר שהנביא קורא לאליקים עבד ה' (כ"ב ב') יש להאמין שהעומד על בית המלך הסיר השופטים הרשעים והעמיד צדיקים תחתם, אע"פ שלא נזכר זה במלכים ובדברי הימים המקצרים הרבה בקורות הפרטיות.

10. רש"י על פי פסיקתא דרב כהנא איכה, מסביר כי הנבואה בפסוק כ"ב עוסקת בתיאור חטאו הכללי של הציבור. כלומר הנביא מאשים את כלל החברה ברמאות במסחר. ואומר רש"י בד"ה "כספך היה לסיגים":

בראשונה היו משתמשים במטבעות של כסף, וכיון שרבו הרמאין התקינו שיהיו משתמשים במטבעות של נחשת ומחופין כסף*.

והיה חד מנהון אזיל לגבי צורפא והוה שמע קליה אמר לבר ביתיה (=היה אחד הולך אצל הצורף, שמע קולו כשהוא אומר לבן ביתו): "אי זיל, הנחש ליה" (=ערבב לו הרבה נחושת). אף איהו הוה אזיל למזבן חד קפיט דחמר מן קפיליא (=אף הוא הלך לקנות לוג יין ממוכר יין) ושמע קליה אמר לבר ביתיה: "המהיל ליה!" (=שמע קולו של בעל בית היין אומר לבן ביתו: "מהול לו היין במים!"). הדא הוא דכתיב: "כספך היה לסיגים, סבאך מהול במים".

11. רד"ק גם הוא מסביר באופן דומה:

ד"ה כספך - עושים בה מטבע שקר וחושבים בני אדם כי כולו כסף - ויש בו סיגים, נחושת ובדיל והדומים להם ומחופה בכסף ומטעין בו בני אדם, וכן מוכרי יין - חושבים הקונים שהם קונים יין חי, והוא מעורב במים. ד"ה סבאך - הוא היין הנמכר בחנות לפי שבאים לשם ריקים ופוחזים וסובאים ומשתכרים שם.

12. אבן עזרא, לעומת זאת, מתנגד לפירוש זה ורואה אף בפסוק כב ביטוי להאשמת מנהיגים. כספך על פי הסברו, בא לבטא את מנהיגי העם (אולם, אין הדבר תואם את הביטוי "סבאך מהול במים")

ד"ה כספך - דרך משל על השופטים ועל השרים, על כן אחריו "שריך סוררים", והטעם: המובחרים שבהם הם סיגים.

13. שד"ל (שמואל דוד לוצאטו) מפרש כי בא הדבר כתיאור לחברה כולה, שכן לא בא תיאור היין לתאר את המנהיגים, כי אם את החברה המשולה ליין המהול, הנגועה בחוסר נקיות.

ד"ה כספך היה לסיגים וכו' - דרך משל, כלומר: את שהיית מקדם ככסף צרוף וכיון טוב, נהפכת והיית סיגים ויין מזוג, אבל פירוש רש"י ורד"ק רחוק מאד ממעלת מליצת ישעיה, ולדעת ראב"ע הוא משל על השופטים... ונראה לי שאם איננו רחוק שימשיל גדולי העיר לכסף, רחוק הוא שימשיל אותם ליין...

הרב סמט טוען שמבנה הנבואה מעלה את עדיפות פירושו של שד"ל. מתוך כך שעוסק התיקון בצריפת העם עצמו, ולא בסיגיו חיצוניים או המנהיגותיים - נראה כי אף החטא נסוב על העם כולו. נראה, אם כן, שישעיה מאשים את החברה כולה בשחיתות, ברמאות במסחר וברציחה. ואח"כ ממשיך ישעיה בהאשמת המנהיגים, הנאשמים